

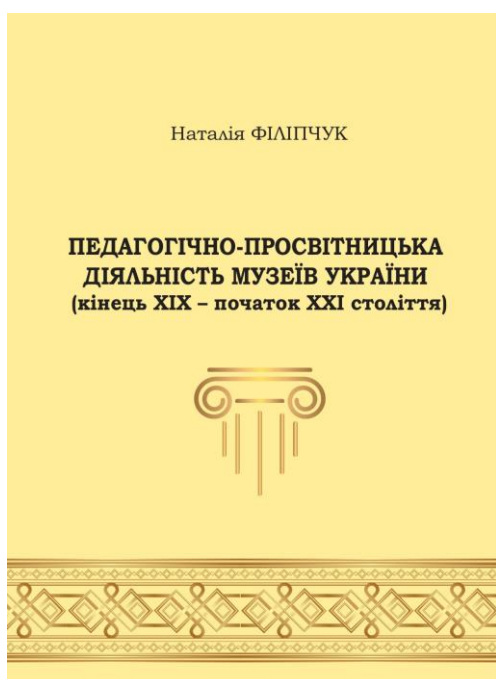
РЕЦЕНЗІЇ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНІ

(рецензія на монографію Н. О. Філіпчук «Педагогічно-просвітницька діяльність музеїв України (кінець ХІХ – початок ХХІ століття)»

за наук. ред. акад. Н. Г. Ничкало. Київ :

Вид-во ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 468 с.)

У контексті сучасних реформаційних змін у освітньому просторі України актуалізується проблема вивчення і збагачення досвіду просвітницької діяльності музеїв та дисемінації теорії і практики музейної педагогіки, що розвивалася в українському і зарубіжному дискурсі впродовж кінця ХІХ – у перші десятиліття ХХІ ст., в умовах формальної і неформальної освіти. Особливо цінним є досвід взаємодії музейних інституцій і закладів освіти, який завдяки подвижницькій діяльності просвітян, музейних працівників, освітян відзначається ґрунтовним національно орієнованим підґрунтям, утвердженням актуалітетів просвітницької місії, культуротворчості, спрямованістю на формування громадянського суспільства. Цій проблемі присвячена монографія кандидата педагогічних наук, провідного наукового співробітника відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України Наталії Олександрівни Філіпчук, що є своєчасним дослідженням із проблеми розвитку музейного просвітництва, музейної педагогіки в Україні та конструктивного використання їх досягнень з урахуванням сучасних соціокультурних пріоритетів.

У першому розділі висвітленню ретроспективи становлення музею як культурно-освітнього, просвітницького і наукового явища в цивілізаційному розвитку людства, схарактеризовано джерельну базу дослідження; здійснено бібліографічний аналіз проблеми дослідницького пошуку; виявлено специфіку виникнення музею як суспільного інституту збереження, пізнання й вивчення культурної спадщини; представлено культурно-історичні, суспільно-політичні та соціально-педагогічні передумови становлення національного музезнавства; проаналізовано особливості виникнення українського просвітництва і зародження музейної справи на території України в контексті педагогічного дискурсу.

Чільне місце в бібліографії музейної педагогіки в контексті культуротворчих, націєзберігаючих процесів становлять праці Д. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, І. Огієнка, В. Січинського, Д. Чижевського, Д. Щербаківського; збірник «Українська культура» за редакцією В. Антоновича, Є. Маланюка, М. Семчишина та ін. Ґрунтовним доробком у напрямі висвітлення об'єктивних історико-культурних процесів, зокрема й музейної справи, музейного просвітництва, стали енциклопедичні видання: українська енциклопедія «Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ» за редакцією М. Грушевського, Ф. Вовка, Ф. Корша, А. Кримського, М. Туган-Барановського, О. Шахматова, С. Томашівського, М. Єфименка, С. Рудницького, О. Русова, В. Охріменка; «Українська загальна енциклопедія» за редакцією І. Раковського; «Українська радянська енциклопедія» за редакцією М. Бажана; «Енциклопедія Українознавства» – проєкт Наукового товариства імені Тараса Шевченка в Європі; однотомна енциклопедія німецькою мовою «Handbuch der Ukraine» за редакцією І. Мірчука, видана в Українському науковому інституті в Берліні тощо.

Важливим ресурсом щодо вивчення проблеми становлення музезнавства в українській діаспорі є праці В. Голубничого, І. Лисяка-Рудницького, О. Лотоцького, І. Нагаєвського, С. Наріжного, С. Николишина, О. Оглобліна, Н. Полонської-Василенко, С. Сірополка, В. Січинського, П. Цимбалістого, В. Яківа та ін. Цінними є праці науковців радянського періоду (М. Бондар,

І. Буланій, П. Жолтовський, М. Мандибура, К. Матейко, Г. Мезенцева, Л. Славін, І. Явтушенко та ін.), у яких, незважаючи на ідеологічні установки, вміщено фактологічний матеріал щодо розвитку музеєзнавства і частково теорії та практики музейної педагогіки. Вагомим доробком, де відображено надбання музеєзнавства радянського періоду, стали такі праці енциклопедичного спрямування, як 26-томна «Історія міст і сіл Української РСР», «Довідник про роботу музеїв Української РСР» та ін.

Серед праць останніх десятиліть, у яких розкрито специфіку українського музеєзнавства в дискурсі культуротворчих процесів у діахронічному і синхронічному вимірах, вирізняються розвідки Л. Гайди, А. Горового, І. Дзюби, М. Жулинського, О. Караманова, С. Муравської, М. Поповича, Б. Середи, О. Стецюка, О. Топилка, І. Удовиченка, Р. Шмагала та ін. У цих розробках висвітлено теорію і практику формування національної ідентичності, взаємодії музею-школи-університету; розвитку пізнавальної активності учнів засобами музейної педагогіки; сучасних тенденцій розвитку музейної педагогіки, новітніх методів популяризації історико-культурної спадщини в музейному просторі в контексті музейної педагогіки та ін.

З-поміж зарубіжних досліджень вирізняються концептуальні праці, у яких висвітлено методологічні орієнтири використання потенціалу музейної педагогіки з урахуванням міждисциплінарної основи музеєзнавства, комунікативних стратегій опанування надбань культури, теорій менеджменту в організації культурного туризму тощо (Ф. Вайдахер, Е. Гохстрат, Л. Норріс, Ж.-М. Тобелем, Д. Шафер та ін.).

Авторка доводить, що поява музеїв як професійних інституцій збереження культурної, історичної спадщини пов'язана з німецьким просвітництвом ХІХ ст. (музей «Prussia-Museum» на основі товариства старожитностей «Пруссія», Шарлоттенбург Старий і Новий (1843-1855) музеї; Пергамський (1905-1930); Природничий («Museum für Naturkunde»); Берлінська картинна галерея, «Vode-Museum») (1897-1904); Стара національна галерея (Alte Nationalgalerie) (1869-1876) та ін. Для України зародження українського музеєзнавства пов'язане з виникненням державності України-Русі (ризниці й бібліотеки Софії (ХІ ст.), Києво-

Печерської Лаври, Михайлівського (Дмитрівського) монастиря, чернігівського Спасо-Преображенського собору.

В Україні особливо активізувалась музейна справа у 20-х роках ХХ ст. У цей період набула активного розвитку на українських теренах музейна педагогіка. Незважаючи на те, що цей термін офіційно не вживався, однак музеєзнавці, культурологи приділяли особливу увагу проблемам наукових досліджень щодо взаємодії музейних і освітніх інституцій. Серед персоналій того часу, які розробляли й упроваджували новітні методи музейної роботи, можна назвати Ф. Шміта (у 1920 р. створив у Харкові Музей художньої дитячої творчості), М. Биковця, М. Сапухіна – засновника першого краєзнавчого музею та ін.).

З'ясовано, що першим професійним музеєм в Україні стала створення галереї європейського мистецтва у Львові (1897 р.), де першими експонатами стали твори художників – Ф. Вигживальського, В. Леопольського, Я. Матейка, Е. Окуня, Я. Стики; колекція західноєвропейського мистецтва українського цукрового магната Івана Яковича. Окрасою українського музеєзнавства став Львівський історичний музей (1893 р.), Національний музей національної культури і мистецтва імені Андрея Шептицького закладений митрополитом у 1905 р. як приватна фундація під назвою «Церковний музей».

У монографії обґрунтовано авторські дефініції понять, які становлять терміносполуки сфери музейної педагогіки. Музейна педагогіка – міждисциплінарна науково-освітня галузь, яка через соціальну комунікацію і просвітництво здійснює передавання культурних цінностей суспільству, відіграє консолідуючу націєтворчу роль, забезпечуючи розвиток особистості, формування спектру загальних і професійних компетенцій, інтелектуальних, громадянських, етичних, естетичних, патріотичних якостей різних категорій населення.

З-поміж соціокультурних функцій музейної педагогіки визначено такі: використання значного потенціалу культурних вартостей для розвитку особистості; розширення можливостей для удосконалення формального і неформального освітніх просторів, освітнього процесу як за змістом, так і за використанням нових форм, підходів, методів навчальної діяльності; якісне

наповнення контенту розвитку особистості (нові знання, сенси, смисли); забезпечення ефективної взаємодії музеїв і освітніх закладів, умотивованої суб'єкт-суб'єктної діяльності, емоційної налаштованості; забезпечення передавання суспільству знань, естетичних, етичних взірців та смаків через логіку, емоцію, мотивацію, співучасть і співпереживання; сприяння глибшому розумінню інтересів та цінностей суспільства.

У другому розділі висвітлено результати ретроспективного аналізу музейної освіти, схарактеризовано актуалітети музейної політики сучасної України, здійснено порівняльний аналіз зарубіжного досвіду педагогічно-просвітницької діяльності музеїв. У ході історико-педагогічного аналізу доведено, що українські музеї ставали тими соціальними й ідеологічними інститутами, де чужинські держави впроваджували ідеологічну й політичну модель фальшування історії, денаціоналізації, нищення національної пам'яті, ідентичності українства. Музеї у ХХ ст. за період радянського політичного режиму стали виконувати роль пропагандистських центрів, які реалізовували політичний вплив на різні категорії осіб згідно з ідеологічними доктринами тоталітарної системи. Від школи і до музеїв державного (всесоюзного) рівня освітня, наукова, дослідницька, просвітницька діяльність була сфокусована на комуністичних ідеологемах.

Схарактеризовано культурно-історичні, суспільно-політичні і соціально-педагогічні передумови становлення національного музеєзнавства. Зародження останнього пов'язане з вивченням предметів старовини, що відбувалось у сакральних інституціях: Софійському Соборі (1037 р.), Михайлівській церкві (1070 р.), Ближніх і Дальніх печерах (ХІ ст.), Заповіднику Києво-Печерської Лаври в м. Києві; у Спасо-Преображенському Соборі (ХІ ст.), Борисоглібському, Успенському соборі (ХІІ ст.) і П'ятницькій церкві (ХІІ ст.) в Чернігові.

Важливим чинником зародження музейної справи на території України стала просвітницька, збиральницька, дослідницька діяльність відомих громадських діячів, педагогів, просвітяків, меценатів ХІХ – початку ХХ ст. (археологічні пам'ятки збирали в Києві М. Максимович, митрополит Є. Болховітін, В. Антонович, М. Біляшівський, М. Терещенко, Б. Ханенко,

В. Хвойко; у Чернігові – В. Тарновський, графи Милорадовичі; у Катеринославі – Д. Яворницький, О. Поль; у Харкові – Д. Багалій і М. Сумцов; у Львові – А. Гарасевич, А. Петрусевич; у Перемишлі – І. Могильницький, І. Лаврівський; у Кам'янці-Подільському – Ю. Сіцинський; у Полтаві – Л. Падалка, Є. Скаржинська; у Миколаєві – М. Леонтович, В. Верещагін та ін.

Ключовим чинником розвитку національного музеєзнавства стала українізація в 20-х роках ХХ ст., що створювало основу для розвитку безупинного культурного процесу. Завдяки політиці українізації спостерігалась активізація створення музеїв національного значення, що сприяло утвердженню націєтворчих засад національного музеєзнавства. Стратегічно важливою передумовою становлення національного музеєзнавства стала діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Концептуальною передумовою розвитку національного музеєзнавства стала концепція української історії як окремої, самостійної науки, представленої М. Грушевським. Активно розвивалася українська антропологія, етнографія, культура, історія, наука, література. Г. Сковорода, С. Гулак-Артемівський, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, Д. Яворницький, М. Дашкевич, Д. Антонович, Ф. Вовк, І. Крип'якевич, І. Мірчук, І. Огієнко, М. Семчишин, Д. Донцов своїми культурологічними, суспільно-політичними, історичними працями, світобаченням, національно-державницькими устремліннями закладали основи і для становлення музейної політики, яка орієнтувалася на українознавчі цінності.

З'ясовано, що в розвитку музейної справи, музейної педагогіки вагомим чинником поступу стала просвітницько-педагогічна діяльність зарубіжного українства. Від початку ХХ ст. найкращі інтелектуальні, творчі сили українців об'єднувались в українських вищих закладах освіти в еміграції: Український вільний університет (Відень – Прага), Українська господарська академія в Подєбрадах, Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова в Празі; Українське історично-філологічне товариство (Прага), основоположниками якого були: Д. Антонович, Д. Дорошенко, О. Колесса, В. Щербаківський; Українське товариство прихильників книги в Празі (С. Сірополко, Є. Вировий). Іншим важливим науково-культур-

ним осередком став Український науковий інститут в Берліні, який виник завдяки гетьману П. Скоропадському, а його директором був відомий історик Д. Дорошенко – міністр освіти в українському уряді. При інституті були організовані: бібліотека, музей-архів, бюро наукової інформації. Тут працювали такі видатні вчені: історики С. Томашівський і Д. Олянчин, філософ Д. Чижевський, літературознавці Б. Лепкий, К. Чехович та ін.

У країнах зарубіжжя було засновано музеї українознавчого спрямування, що сприяло поступу національного музеєзнавства й утвердженню принципів культуровідповідності й полікультурності, взаємодії теорії і практики опанування потенціалу музейних артефактів із метою формування національної ідентичності. З-поміж відомих музеїв закордонного українства – Музей українсько-руської культури у Свиднику (Словаччина), що презентує національну українську культуру, історію, літературу, мистецтво, етнографію, фольклор, має розкішну бібліотеку, демонструє церковно-архітектурну культуру українців, творчість видатного різьбяр Е. Смеречанського; музей «Село спадщини української культури» біля Едмонтон (Канада) тощо.

У третьому розділі узагальнено основні напрями і зміст педагогічної взаємодії музейних і освітніх закладів; розкрито освітньо-виховні функції музейних педагогів; схарактеризовано процес забезпечення конструктивної комунікації у взаємодії музеїв і закладів середньої освіти; представлено феномен педагогічної взаємодії в діяльності музеїв.

Музейна комунікація стає значно продуктивнішою, якщо враховує специфіку педагогічної взаємодії освітніх і музейних закладів, визначає діалогічність суб'єктів, сприяє виробленню внутрішніх мотиваційних прагнень як чинників самовдосконалення та саморозвитку різних категорій населення, створює атмосферу для навчання впродовж життя, забезпечує суб'єкт-суб'єктне пізнання та співробітництво, розвиток критичного мислення й креативності, формування національної свідомості та громадянськості патріотичної особистості.

Серед напрямів взаємодії освітніх і музейних закладів виокремлено ті, що адекватні меті відвідування музеїв, забезпечують формування компетентностей і відповідають різновидам освіти: *формальний* – напрям, передбачений навчальними

планами і програмами підготовки майбутніх фахівців, формам планової навчальної, виховної, дослідницької роботи учнів загальних закладів; *неформальний* – спрямовано на опанування потенціалу музейних інституцій шляхом традиційних та інноваційних форм і методів з урахуванням інтересів, потреб різних категорій громадян з ініціативи педагогів, наставників; *інформальний* – реалізується через внутрішню мотивацію певної особи (дитини чи дорослого, фахівців різних сфер, представників молодіжних субкультур, осіб «золотого» віку тощо) відвідування музейних інституцій із метою саморозвитку, самовдосконалення. Відповідно музейні інституції мають пропонувати такі експозиційні пізнавальні проекти, які в умовах наявного конкурентного соціокультурного середовища, могли б зацікавити значну частину населення різного за освітою, віком, соціальним статусом, професійними вподобаннями. Музейним працівникам, педагогам необхідно конструювати комунікації так, щоб відвідувачі, незалежно від мотивації відвідування музею, виявляли зацікавленість, аналізували експозиційні матеріали, зберігали певний інтерес до побаченого (почутого) і після екскурсії.

Освітньо-виховна мета і місія освітніх закладів, функції та завдання різнопрофільних музеїв (історичних, літературних, краєзнавчих, археологічних, зоологічних, геологічних, мистецтвознавчих, музичних, екологічних та ін.) породжують позитивний синергетичний ефект, особливо за умов добре організованої педагогічної взаємодії. Така взаємодія зумовлена єдиними інтересами і зобов'язаннями формального рівня. Школа, музейна інституція покликані вивчати всі контенти соціально-психологічних, мотиваційних, педагогічних, світоглядних, ментальних, національно-культурних, патріотичних, професійних потреб та інтересів, щоб налагодити продуктивну комунікацію і взаємодію з відвідувачем (учнем). Опанування потенціалу музейної педагогіки потребує належної підготовки фахівця в закладах вищої педагогічної освіти, яка виходить за межі вузькопрофільних компетентностей. «Входження» музейної педагогіки до змісту освіти вже на рівні початкової школи вимагає нових знань, отже, необхідності оновлення навчальних планів і програм із підготовки педагога у вищій школі. Саме цим

викликана потреба укладання нових програм, навчальних посібників, підручників із музеєзнавства та музейної педагогіки.

Взаємодія між освітніми закладами і музеями ґрунтується на необхідності вдосконалення освітнього процесу. Важливо навчити майбутніх учителів організовувати музейний простір у закладі освіти, адже модель «школа – навчальний музей» є найбільш оптимальною для реалізації пізнавальних, виховних, дидактичних завдань. Якщо аналізувати українські музеї за типами і профілями, то, наприклад, серед трьох типів музеїв (науково-освітні масові, або публічні; науково-дослідні, або академічні; навчальні), останні є найбільш адаптованими до шкільного середовища.

З'ясовано, що педагогічна взаємодія музеїв і освітніх інституцій залежить від особистості педагога. Саме тому сучасний учитель повинен володіти спектром фахових компетентностей, з-поміж яких: знання основ музеології (музеєзнавства), зацікавленість культурою, історією, природою; повага до своєї професії, соціальна зорієнтованість, комунікативність, спостережливість і аналітичність, критичність мислення і наявність власної позиції, готовність удосконалювати знання й уміння, підвищувати свою загальну і професійну культуру за допомогою використання найрізноманітніших засобів, форм і технологій; знання надбань національної та світової культур; досконале володіння рідною та іноземними мовами; здатність до електронно-інформаційного забезпечення функціонування музейних та освітніх структур; володіння комунікативними вміннями, щоб вести ефективний діалог з учнівськими колективами, батьками та громадськістю; прагнення до самоосвіти та вдосконалення фахових компетентностей тощо.

У четвертому розділі обґрунтовано методологічні основи педагогічної взаємодії освітніх закладів і музеїв, що визначають методологічні підходи до проблеми вивчення просвітницько-педагогічної діяльності музеїв: антропоцентричного, культурологічного, аксіологічного, діалогічного. Зазначені підходи до музейної комунікації зумовлюють необхідність осмислення культурно-історичних, психолого-педагогічних, соціальних, організаційно-кадрових аспектів відповідно до нових обставин і суспільних потреб. Визначені методологічні засади педагогічної

взаємодії освітніх і музейних інституцій, реалізації просвітницько-педагогічної діяльності музеїв дозволяють ураховувати сучасні тенденції розвитку музейної педагогіки, музейного просвітництва в Україні (відновлення української державності, формування української політичної нації, динаміка розвитку суспільних запитів, інновацій, активізація інформаційного середовища, цифровізація культурно-освітньої сфери тощо).

Важливим принципом педагогічної взаємодії освітніх, музейних та інших закладів є партнерство, яке слід розглядати в музейному середовищі як важливий чинник поширення музейної педагогіки, культури в суспільному середовищі. Взаємодія музейних, освітніх, бізнесових, інформаційних інститутів сприяє вирішенню кількох значущих завдань: посилюються культурно-освітні можливості музеїв; відбуваються позитивні зміни на рівні владних і самоврядувальних органів, громадськості в розумінні значущої ролі музеїв як туристичних об'єктів, котрі сприяють соціально-економічному та культурно-освітньому розвитку конкретних регіонів; поступово трансформується політика інвестування в культуру, музеї підтримуються за рахунок бюджетних, приватно-бізнесових, меценатських і грантових коштів; розширюється доступ населення та спеціальних професійних середовищ до маловідомої культурної спадщини за допомогою розроблення та впровадження нових програм, залучення різних категорій відвідувачів; інтеграційні середовища, сформовані з музейних, освітніх, бізнесових, наукових інституцій, володіють значним інтелектуальним і ресурсним потенціалом, щоб розробляти науково-освітні, просвітницькі, культурно-пізнавальні, туристично-розважальні програми, впроваджувати їх на практиці, організовувати професійну перепідготовку музейних і педагогічних кадрів.

Монографія Н. О. Філіпчук «Педагогічна-просвітницька діяльність музеїв України (кінець XIX – початок XXI століття)» адресована науково-педагогічним працівникам, фахівцям музейної справи, керівникам закладів освіти і культури, аспірантам і докторантам, членам громадських просвітницьких організацій.

Мирослава Вовк